

УДК 376.016-056.36:74:81-028.32

О. Г. Манько

sharninamarianna26@yandex.ua

РОЗВИТОК УЧНІВ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ НА УРОКАХ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Відомості про автора: О.Манько, старший викладач кафедри технологій корекційної та інклюзивної освіти державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет», м. Слов'янськ, Донецької обл., Україна. Email: sharninamarianna26@yandex.ua

Contact: E. Manko, senior teacher department tehnologiy korektsiynoї that inklyuzivnoї osviti defektologichnogo faculty Donbas State Pedagogical University, Slovyansk city, Ukraine. Email: sharninamarianna26@yandex.ua

Манько О. Г. Розвиток учнів з психофізичними порушеннями на уроках образотворчого мистецтва. Стаття присвячена проблемі розвитку учнів з психофізичними порушеннями на уроках образотворчого мистецтва. Визначено шляхи підвищення ефективності навчання, виховання і розвитку учнів засобами образотворчої діяльності. Виявлено потенційні можливості щодо формування у них образотворчих навичок на уроках малювання з натури, тематичного малювання, декоративного малювання. Зазначено, що образотворче мистецтво, як навчальний предмет, суттєво впливає на розвиток розумових здібностей, моральне, естетичне, трудове та фізичне виховання школярів. Виявлено, що недостатній рівень сформованості образотворчих умінь і навичок, а також недостатній рівень розвитку пізнавальних процесів, позначається й на результатах їх навчальної діяльності та утруднює весь процес навчання предмету. Розкрито практичний характер занять з образотворчого мистецтва, якій відтворює дуже сприятливі умови для мобілізації позитивних можливостей дітей з порушеннями інтелекту. Зроблено акцент на розвиваючу спрямованість уроків образотворчого мистецтва і насамперед предметно-практичної діяльності самих учнів. Доведено, що така діяльність стає одним з головних факторів розвитку психіки розумово відсталого школяра, поза цією діяльністю не може формуватися ні пізнавальна діяльність, ні особистість дитини. Зазначено, що досвід існуючої практики навчання учнів з порушеннями психофізичного розвитку показує, що незалежно від сучасних змін, залишається традиційний підхід до занять малюванням, сутність якого проявляється в тому, що вони спрямовані передусім на кінцевий результат, основою якого є реалістичне зображення. Доведено, що особлива роль в підвищенні ефективності уроків образотворчого

мистецтва відводиться раціональним методам і засобам навчання, які враховують специфіку психофізичного розвитку розумово відсталих школярів.

Ключові слова: образотворче мистецтво, учні з психофізичними порушеннями, образотворча діяльність, уроки декоративного малювання, уроки тематичного малювання, малювання з натури, бесіди про мистецтво, система корекційно-виховної роботи.

Манько Е.Г. Развитие учащихся с психофизическими нарушениями на уроках изобразительного искусства. Стаття посвящена проблеме развития учащихся с психофизическими нарушениями на уроках изобразительного искусства. Определены пути повышения эффективности обучения, воспитания и развития учащихся средствами изобразительного искусства. Выявлены потенциальные возможности по формированию у них изобразительных навыков на уроках рисования с натуры, тематического рисования, декоративного рисования. Отмечено, что изобразительное искусство, как учебный предмет, существенно влияет на развитие умственных способностей, нравственное, эстетическое, трудовое и физическое воспитание школьников. Выявлено, что недостаточный уровень сформированности изобразительных умений и навыков, а также недостаточный уровень развития познавательных процессов, сказывается и на результатах их учебной деятельности и затрудняет весь процесс обучения предмету. Раскрыт практический характер занятий по изобразительному искусству, который воспроизводит очень благоприятные условия для мобилизации положительных возможностей детей с нарушениями интеллекта. Сделан акцент на развивающую направленность уроков изобразительного искусства и прежде всего предметно-практической деятельности самих учащихся. Доказано, что такая деятельность становится одним из главных факторов развития психики умственно отсталого школьника, вне этой деятельности не может формироваться ни познавательная деятельность, ни личность ребенка. Отмечено, что опыт существующей практики обучения учащихся с нарушениями психофизического развития показывает, что независимо от современных изменений, остается традиционный подход к занятиям рисованием, сущность которого проявляется в том, что они направлены прежде всего на конечный результат, основой которого является реалистичное изображение. Доказано, что особая роль в повышении эффективности уроков изобразительного искусства отводится рациональным методам и средствам обучения, учитывающих специфику психофизического развития умственно отсталых школьников.

Ключевые слова: изобразительное искусство, учащиеся с психофизическими нарушениями, изобразительная деятельность, уроки декоративного рисования, уроки тематического рисования, рисование с натуры, беседы про искусство, система коррекционно-воспитательной работы.

Manko E. With the development of students psychofyzychnymy disturbances in fine arts lessons. The article is devoted to investigation of the problem of development of students with mental and physical disorders at the lessons of Fine Arts. It was mentioned, that Fine Arts as an educational subject has a great influence on the development of intelligence abilities, moral, aesthetic, labor and physical education of students. It was revealed in the investigation, that insufficient level of the formation of pictorial abilities and skills, an insufficient level of development of cognitive processes, affects at the results of students' education. The practical character of the lessons of Fine Arts models favorable conditions for mobilization of positive abilities of retarded children. In the frames of article it was proved that such activity becomes one of the most effective instruments of development of the mentality of retarded student. The process of mental development, forming of cognitive activity, the identity of the child is impossible out of such activity. It was mentioned, that the existing experience of current practice of education of mentally or physically impaired students demonstrates that regardless of today's changes the traditional approach to painting classes stays actual. The traditional approach bases on its focus on the final results, founded on a realistic image. In the article a special role of rational methods and learning tools, taking into account the specifics of mental and physical development of retarded students in the processes of increasing of effectiveness of the lessons of Fine Arts was proved.

Key words: visual arts, students with mental and physical disorders, Fine Arts, lessons of decorative painting, thematic lessons in drawing, painting from a nature, conversations about art, a system of corrective education.

Проблема виховання і розвитку учнів спеціальної загальноосвітньої школи є особливо значущою. На це звертає увагу Л.С. Виготський, пропонуючи свою теорію про ведучу, стимулюючу роль навчання у розвитку дитини. Ця концепція на сучасному етапі набуває особливої важливості, що підтверджується дослідженнями загальної психології та педагогіки (Ю.К. Бабанський, Д.М. Богоявленський, П.Я. Гальперин, Л.В. Занков, О.М. Леонтєв, Н.О. Менчинська, Н.Ф. Талізін, Д.Б. Ельконін і др.).

Ідеї Л.С. Виготського про можливість і необхідність психічного розвитку дітей в процесі навчання грають вирішальну роль і в питаннях

спеціальної педагогіки. При цьому в працях Т.О. Власової, І.О. Groшенкова, І.Г. Єременка, Т.С. Комарова, В.І. Лубовського, В.Г. Петрової, Ж.І. Шиф та ін. вказується на певні потенційні можливості аномальної дитини, які найбільш успішно реалізуються саме в спеціально організованих умовах з використанням різноманітних коригуючих засобів.

У процесі навчання учні спеціальної школи отримують знання, які формуються в їх свідомості у вигляді понятійно-образної системи, що відображає предмети і явища навколишнього світу. При цьому чуттєві та раціональні компоненти знань фіксуються свідомістю у вигляді складних синтетичних утворень, які адекватно і в той же час наочно відображають суттєво значущі функції об'єктів, їх структуру, природу, основні характеристики. Тому особлива роль належить таким видам роботи, які викликають в учнів підвищений інтерес та емоційно-позитивні стосунки. До таких якраз і відноситься образотворча діяльність.

Образотворче мистецтво, як навчальний предмет, суттєво впливає на розвиток розумових здібностей, моральне, естетичне, трудове та фізичне виховання школярів. Це насамперед пояснюється тим, що практичний характер занять з образотворчого мистецтва відтворює дуже сприятливі умови для мобілізації позитивних можливостей дітей з порушеннями інтелекту. Втім, на що звертає увагу В.Г. Петрова, ці умови не виникають автоматично. Ефективність роботи щодо всебічного розвитку дітей цієї категорії у цілому залежить від учителя, першорядне завдання якого – зробити уроки образотворчого мистецтва корекційно спрямованими. При цьому головна мета уроків заключається у тому, щоб максимально використовувати образотворчу діяльність в якості найважливішого засобу впливу на особистість розумово відсталого дитини у цілому.

Зниження здатності дітей з порушеннями інтелекту до узагальнень і абстрагувань ускладнює формування в їх свідомості повноцінних, упорядкованих інтегративних образів, тому що домінуюче словесне управління структурою знань в процесі навчання не дає належного ефекту внаслідок низького рівня регулюючої функції мови.

Особливого значення набувають уроки образотворчого мистецтва для розвитку мовлення молодших розумово відсталих школярів. Слід зазначити, що процес малювання є невід'ємним від розвитку мовлення учнів. Втім, розвиток їх мовлення в процесі образотворчої діяльності може проходити тільки під керівництвом учителя і лише за умови, що це завдання ставиться як спеціальне. У зв'язку з цим, отримати позитивні результати можливо лише здійснюючи корекційно-розвивальний вплив на особистість дитини у цілому на уроках образотворчого мистецтва і тільки шляхом раціонального використання всіх можливостей, які містить цей навчальний предмет.

Для забезпечення системності знань необхідно, з одного боку, інтегрувати навчальний матеріал з образотворчого мистецтва, а з другого, визначити педагогічні засоби керування змістом і структурою інтегративного образу, який створюється у свідомості дитини на підставі засвоєння навчального матеріалу. Слід зазначити, що друге є більш складним і відповідальним, оскільки передбачає насамперед керування власне навчальною діяльністю дітей з обмеженими можливостями.

Ми вважаємо, що найбільш ефективними умовами керівництва вчителем структурою знань учнів спеціальної школи є наступні: попередня систематизація у вигляді ознайомлення учнів з узагальненим змістом і структурою навчального матеріалу, який буде вивчатися; забезпечення строгої логіки викладання системи навчального матеріалу; широке використання на всіх етапах навчання схематичної наочності, її специфічних функцій; виконання завдань зі складанням планів їх послідовного розв'язання; спонукання учнів до монологічного відтворення навчального матеріалу шляхом постановки відповідних питань.

Аналіз літератури і досвід існуючої практики навчання учнів з порушеннями психофізичного розвитку показують, що незалежно від сучасних змін, які спостерігаються в останній час щодо загальної оцінки значущості образотворчої діяльності учнів, залишається традиційний підхід до занять малюванням, сутність якого проявляється у тому, що вони спрямовані передусім на кінцевий результат, основою якого є реалістичне зображення.

Втім, оскільки образотворчі можливості розумово відсталих дітей обмежені, процес навчання малюванню зводиться, як правило, до активного введення прийомів, за допомогою яких можна було б досягти зовнішнього ефекту за короткий проміжок часу. До таких прийомів можна віднести, перш за все, малювання за шаблонами і трафаретами, копіювання готових зразків, розфарбування раніше заготовлених контурних зображень і т. ін.. Крім того, використовуються й графічні диктанти, сутність яких полягає у тому, що вчитель послідовно відтворює кожен елемент малюнка, а учні намагаються повторювати його дії. При цьому, на що звертають увагу І.О. Грошенков, Т.М. Головіна, Н.П. Сакуліна та ін., необхідно відмітити неправомірний характер використання подібних прийомів, які насамперед спрямовані на навчання дітей оволодінню більш легкими, але механічними, способами отримання зображення.

Як відмічають Л.М. Занков, О.М. Леонтьєв, С.Я. Рубінштейн, О.О. Смірнов, навчання стає розвиваючим лише тоді, коли в навчальний процес включається активна, предметно-практична діяльність самих учнів. Така діяльність стає одним з головних факторів розвитку психіки розумово відсталого школяра. Як зазначає В.Г. Петрова, поза цією

діяльністю не може формуватися ні пізнавальна діяльність, ні особистість дитини.

Аналіз літератури з проблеми, яка досліджується, показує, що в учнів спеціальної загальноосвітньої школи виявлено недостатній рівень сформованості образотворчих умінь і навичок, а також недостатній рівень розвитку пізнавальних процесів, які задіяні на уроках образотворчого мистецтва. Це в свою чергу позначається й на результатах їх навчальної діяльності та утруднює весь процес навчання предмету.

Уроки образотворчого мистецтва передбачають різні види малювання (декоративне, малювання з натури, тематичне, бесіди про мистецтво); передбачено також й підготовчий пропедевтичний період навчання. Навчання малюванню в пропедевтичний період представляє важке і складне завдання, розв'язання якого утруднено наявністю у розумово відсталих школярів комплексних порушень психофізичного розвитку. Ось чому підготовчий етап передбачає багатопланову роботу, сутність якої визначається формуванням і збагаченням почуттєвого досвіду учнів (умінням бачити, чути, сприймати дотиком), що є необхідною передумовою їх пізнавальної діяльності.

У процесі підготовчого періоду бажано об'єднати змістову предметно-практичну діяльність учнів з діяльністю образотворчою. Суттєвою складовою кожного уроку стає застосування фізичних вправ для кисті та пальців рук. Такі вправи є надійним засобом підвищення працездатності учнів, рухливості їх рук. На підготовчих уроках також доцільно використовувати спеціальні графічні вправи, які входять у загальну систему формування початкових технічних навичок, що є суттєвим для покращення процесу малювання.

Навчаючись малювати з натури, учень малює предмети, які знаходяться у нього перед очима, насамперед такими, якими він бачить їх зі свого місця. Малювання з натури передбачає не тільки визначення форми предмету, будову, величину окремих його частин, їх взаємне розташування і колір, але й вміння точно передати всі елементи предмету у малюнку. Це здійснюється під впливом корекційно-виховної роботи. У процесі такого навчання відбуваються позитивні зрушення стосовно повноти сприймання об'єктів, які спостерігаються, значно підвищується кількість самостійно виділених учнями ознак, краще вирішуються питання композиції малюнка, розміщення зображення на площині, співвідношення основних величин об'єкту. Учні поступово розуміються на всіх цих визначених складових малюнка.

Змістом занять з малювання на теми є зображення явищ навколишнього життя та ілюстрування уривків з літературних творів. Це найважчий вид роботи для учнів спеціальної школи, тому що зміст уявлень у дітей з порушеннями психофізичного розвитку про певний

предмет значно відрізняється від особливостей самого предмету. На якості тематичних малюнків, якщо не було проведене відповідне навчання, позначаються також недоліки уявлень, спостережливості та зорової пам'яті учнів. У зв'язку з цим малювання на теми треба систематично пов'язувати з завданнями, які розв'язуються на уроках малювання з натури (правильна передача форми, пропорцій, величини предмета та ін.). Доцільно будувати систему занять, яка полягає у передуманні уроків малювання з натури, а потім проведенні уроків тематичного малювання. Використовуючи отримані навички, діти вчать передавати свої зорові уявлення про нескладні явища й в тематичних малюнках. У цих випадках зображуються не окремі предмети, а розташовані у просторі в певній послідовності предмети, які об'єднані загальним сюжетом.

Вчитель не повинен обмежуватися простим повідомленням теми, дуже важливо роз'яснити її сутність, в іншому випадку робота буде носити формальний характер. Якщо в молодших класах слід пропонувати таку тематику, яка вимагає від дітей пригадування предметів, які раніше розглядалися і зображувалися, то в старших класах завдання ускладнюються настільки, що учням пропонується намалювати такі об'єкти, які їм доводилося тільки спостерігати. Іноді можна дати і тему, для розкриття якої буде потрібно зобразити об'єкти чи явища, які раніше учні не бачили і не зображували.

Виявлено (Т.Н. Головіна, І.О. Грошенков, Т.М. Ілляшенко, В.Г. Петрова та ін.), що уроки декоративного малювання найбільш доступні для учнів спеціальної школи. Декоративне малювання включає також виконання робіт, які мають прикладний характер. Воно повинно поєднуватися з систематичним показом учням на уроках кращих зразків народного декоративно-прикладного мистецтва (візерунки на килимах, тканинах, шпалерах, посуді; знайомство з художнім різьбленням по дереву, керамікою; показ іграшок), що спрямоване на формування в учнів естетичного смаку.

Особливу перевагу учні віддають саме декоративному малюванню, оскільки тут вони можуть проявити елементи своєї творчості. Викликає підвищений інтерес і активізує діяльність учнів барвистість, виразність і ритмічність складових частин малюнка, в процесі роботи над яким пред'являються особливі вимоги до використання кольору. З учнями, які мають відхилення в сприйнятті кольору, треба багаторазово проводити додаткову індивідуальну роботу. При підведенні підсумків роботи особливу увагу слід приділяти вихованню відповідної естетичної оцінки кольору у виконаному малюнку.

Наступний вид занять з образотворчого мистецтва – бесіди про мистецтво – важливий засіб всебічного виховання школярів.

Ознайомлення з творами образотворчого мистецтва сприяє розвитку естетичного сприйняття у школярів, уточненню наявних у них уявлень і понять, збагачує їх новими знаннями та відомостями, надають значну допомогу в розвитку мови і мислення.

У молодших класах на уроках образотворчої діяльності виділено час для проведення бесід про мистецтво (10-15 хв.). У старших класах для бесід виділено спеціальні уроки. Велику увагу вчитель повинен приділяти виробленню вміння визначати сюжет, розуміти зміст твору і його головну думку, а також доступні до осмислення учнів засоби художньої виразності. Це сприяє поглибленню в учнів розуміння подій, які зображено на картині; при цьому спостерігається їх здатність розповісти про ті засоби, якими художник передав ті чи інші події (характер персонажів, розташування предметів і дійових осіб та ін.). Розповідь вчителя надає у цьому велику допомогу і має бути емоційною, виразною, що сприяє навчанню дітей розуміти різні вираження емоцій дійових осіб.

При проведенні бесід про образотворче мистецтво вчитель повинен навчити дітей розуміти зміст твору і його головну думку, а також певні засоби художньої виразності, розуміти душевний стан людей які зображені на картині, оскільки дуже часто складні й тонкі переживання героїв сприймаються ними як порівняно прості. На цих уроках бажано використовувати сучасні новітні технології у навчанні та проводити екскурсії.

Особлива роль в підвищенні ефективності уроків образотворчого мистецтва відводиться раціональним методам і засобам навчання, які враховують специфіку психофізичного розвитку розумово відсталих школярів. Значне місце має займати виділення послідовності виконання малюнка, яке передає процес малювання і пов'язане з вивченням об'єкта зображення, а також запам'ятання дітьми основних правил малювання, повторення ними словесної інструкції, яка допомагає їм уточнити всі деталі наступного малюнку.

При цьому позитивну роль відіграють вимоги, дотримування яких здатне забезпечити підвищення ефективності впливу образотворчої діяльності на особистість дитини, а саме: здійснення принципу корекційної спрямованості навчання на всіх етапах роботи з малюнком; оптимальне включення учнів в предметно-практичну діяльність; розподілення цілісної діяльності школярів на окремі частини, етапи; підвищення мовленнєвої активності учнів у процесі роботи над малюнком, збудження їх до вербалізації дій, що виконуються, етапів роботи над виконанням малюнків і отриманих результатів (словесний звіт); забезпечення інтересу до занять малюванням, як на уроці, так і в позаурочний час; вчасне виправлення вчителем помилок у роботі над малюнком, вибір оптимального напрямку і коригування дій учнів.

Список використаних джерел

1. **Головина Т.Н.** Изобразительная деятельность учащихся вспомогательной школы / Головина Т.Н. – М.: Педагогика, 1974.
2. **Грошенко И.А.** О путях усиления коррекционного воздействия занятий по рисованию на развитие учащихся вспомогательной школы / Грошенко И.А. // Эстетическое воспитание во вспомогательной школе. – М.: Просвещение, 1972.
3. **Ілляшенко Т.М.** Малюнок та художнє слово в роботі з дітьми із затримкою психічного розвитку / Ілляшенко Т.М. // Дефектологія – № 1. – 2000.
4. **Лабунская Г.В.** Изобразительное творчество детей. – М.: Педагогика, 1965.
5. **Петрова В.Г.** Обучение учащихся 1– 4 классов вспомогательной школы. – М.: Просвещение, 1976. – 398 с.

References

1. **Golovina T.N.** Izobrazitel'naya deyatel'nost' uchashchisya vspomogatel'noy shkoly / Golovina T.N. – Moskva: Pedagogika, 1974.
2. **Groshenkov I.A.** O putyah usileniya korrektsionnogo vozdeystviya zaniatiy po risovaniyu na razvitie uchashchisya vspomogatel'noy shkoly / Groshenkov I.A. // Esteticheskoe vospitanie vo vspomogatel'noy shkole. – Moskva: Prosveschenie, 1972.
3. **Illiashenko T.M.** Malyunok ta hudozhnie slovo v roboti z ditmi iz zatrimkoiu psihichnogo rozvitku / Illiashenko T.M. // Defektologiya – # 1 – Kiyiv, 2000.
4. **Labunskaya G.V.** Izobrazitel'noe tvorchestvo detey. – M.: Pedagogika, 1965.
5. **Petrova V.G.** Obuchenie uchashchisya 1– 4 klassov vspomogatel'noy shkoly. – M.: Prosveschenie, 1976. – 398 s.

Received 12.02.2016

Reviewed 14.03.2016

Accepted 26.03.2016